

Polskie społeczeństwo wobec uchodźców wojennych z Ukrainy

PIOTR DŁUGOSZ¹

ORCID: [0000-0002-4875-2039](https://orcid.org/0000-0002-4875-2039)

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

DOMINIKA IZDEBSKA-DŁUGOSZ²

ORCID: [0000-0003-1603-8604](https://orcid.org/0000-0003-1603-8604)

Uniwersytet Jagielloński

Abstrakt

Po masowym napływie ukraińskich migrantów wojennych do Polski obok początkowych bardzo pozytywnych postaw pojawiły się w polskim społeczeństwie także te negatywne. Prezentowany artykuł ma na celu scharakteryzowanie stosunku Polaków wobec ukraińskich uchodźców wojennych oraz wskazanie obszarów, w jakich dochodzi do dysfunkcji w wyniku przybycia sporej grupy przymusowych uchodźców. Badania pokazują także czynniki związane z negatywnym stosunkiem wobec uchodźców wojennych. Materiał empiryczny wykorzystany w niniejszym artykule pochodzi z badań sondażowych przeprowadzonych na panelu Ariadna. Próba do badań miała charakter warstwowo-losowy. W próbie badawczej znalazło się 1141 respondentów ze wszystkich województw. Sondaż zrealizowano przy wykorzystaniu techniki CAWI (Computer-Assisted Web Interview). Wyniki badań wskazują, iż postawy wobec uchodźców wojennych są spolaryzowane. 1/3 respondentów ma negatywny stosunek do uchodźców wojennych, tyle samo ma pozytywny stosunek. Wskazywano, iż ich przyjazd do Polski wpłynie negatywnie na rynek mieszkaniowy, wzrost cen towarów i usług, stan służby zdrowia. Gorsze warunki materialne respondentów, ich młodszy wiek, przekonanie o spadku własnej pozycji, obniżenie ich poczucia bezpieczeństwa, subiektywne doświadczenie anomii, brak zaufania i neurotyzm to czynniki, które istotnie wpływały na negatywny stosunek badanych Polaków wobec uchodźców wojennych z Ukrainy.

Słowa kluczowe: uchodźcy wojenni, Ukraina, społeczeństwo polskie, postawy, CAWI

¹ Kontakt: piotr.dlugosz@up.krakow.pl

² Kontakt: dominika.izdebska-dlugosz@uj.edu.pl

Attitudes of Polish society towards war refugees from Ukraine

Upon a mass influx of Ukrainian war refugees to Poland, initially positive attitudes were gradually accompanied by negative stances. This article aims to characterize the attitudes of the Polish society towards Ukrainian war refugees, and identify the areas where dysfunctions emerge due to the arrival of a large group of war refugees. The study also demonstrates the factors associated with the development of negative attitudes towards the war refugees. Empirical material for this research is derived from survey research carried out with the use of the Ariadna panel. The respondents were selected using stratified-random sampling. The research sample consisted of 1141 respondents from all regions in Poland. The survey was conducted with the use of the Computer-Assisted Web Interview (CAWI) technique. The results of the study indicate that one-third of the respondents hold negative attitudes towards the refugees. The respondents stated that the arrival of Ukrainian war refugees in Poland would have a negative impact on the housing market, increase in the prices of goods and services and the condition of healthcare services. Factors such as poor financial status, younger age, the conviction of a decrease in one's social status, a diminished sense of security, subjective experience of anomie, lack of trust and neuroticism significantly impact the attitudes of the surveyed Poles towards the war refugees from Ukraine.

Keywords: war refugees, Ukraine, Polish society, attitudes, CAWI.

Wprowadzenie

Od wybuchu wojny w Ukrainie tj. od 24.02.2022 do 25.11.2023 granicę z Polską od strony Ukrainy przekroczyło ponad 17,313 mln ukraińskich obywateli. W tym czasie do Ukrainy powróciło prawie 15 513 mln (Straż Graniczna 2023). Szacuje się, iż obecnie w Polsce przybywa od 1,5 do 2 mln ukraińskich uchodźców wojennych, którzy udali się do największych polskich miast (Miejska gościnność... 2022; Jarosz, Klaus (red.) 2023). Ponadto należy pamiętać, iż w Polsce przebywali też migranci zarobkowi z Ukrainy, którzy przyjechali przed wybuchem wojny. Ich liczba była szacowana na 1,5 mln (Miejska gościnność... 2022).

Napływ tak licznej grupy uchodźców wojennych pierwotnie spotykał się z dużą akceptacją i przychylnością polskiego społeczeństwa. Polacy pomagali uchodźcom wojennym masowo (Sąsiedzka pomoc... 2022, Długosz 2022). Jednakże po upływie dłuższego czasu od przyjazdu uciekinierów wojennych do Polski społeczeństwo polskie jest coraz mniej chętne do niesienia pomocy; zanikają także postawy zrozumienia i serdeczności w odniesieniu do nich (Staniszewski 2023; Rating Lab 2023).

Niemalże od początku napływu uchodźców wojennych z Ukrainy badano nastroje i stosunek społeczeństwa przyjmującego. Kilka dni po inwazji wojsk rosyjskich na Ukrainę Centrum Badania Opinii Społecznej zapytało Polaków o kwestie przyjmowania uchodźców wojennych. Aż 94% ankietowanych zgodziło się wówczas z twierdzeniem, iż Polska powinna przyjmować uchodźców wojennych z Ukrainy z terenów objętych konfliktem (Feliński, Roguska 2022). W dziesięciu pomiarach w roku 2022 i w siedmiu prowadzonych w roku 2023 tym samym pytaniem mierzono stosunek Polaków do uciekinierów wojennych z Ukrainy. O ile na początku wojny

94% zgadzało się na przyjęcie ukraińskich uchodźców wojennych, o tyle w ostatnio dostępnym pomiarze (październik 2023) odsetek ten spadł do 57%. Zaobserwować można, iż z każdym kolejnym badaniem maleje poziom aprobaty dla przyjmowania migrantów przymusowych z Ukrainy. Szczególnie zmniejsza się odsetek tych najbardziej zdecydowanych na „tak” w kwestii przyjmowania uchodźców wojennych: w pierwszym badaniu „zdecydowanie tak” wybrało 47% respondentów, a w ostatnim 24% (Scovil 2023d).

Podobny spadek, o którym zaświadcniają podłużne badania CBOS, pokazuje także raport Polskiego Instytutu Ekonomicznego, z którego wynika, że wśród Polaków spadł odsetek popierających udzielanie pomocy uciekinierom wojennym z Ukrainy z 84% (wiosna 2022) do 50% (jesień 2022) (Baszczak i in. 2023).

Polskie społeczeństwo nie jest w tej kwestii wyjątkiem, gdyż takie tendencje zaobserwowano w wielu krajach badanych przez IPSOS. Poparcie dla przyjmowania uchodźców wojennych z Ukrainy spadło na całym świecie o 7 punktów procentowych między kwietniem a grudniem 2022. Największe spadki nastąpiły w Niemczech (14 p.p.), Belgii (14 p.p.), Polsce (11 p.p.), na Węgrzech (11 p.p.) i we Francji (10 p.p) (The World’s ... 2023). Najnowsze badania ukraińskiej firmy InfoSapiens wskazują, iż pogorszenie stosunku mieszkańców w kraju przyjmującym zaobserwowało 19% ukraińskich uchodźców wojennych przebywających za granicą, w tym wyższy odsetek zaobserwowano w Czechach (22%) i w Polsce (24%) (Біженці з України ... 2023).

Dostępne są także badania pokazujące stały pozytywny stosunek Polaków wobec Ukraińców zarówno przed wybuchem wojny, jak też w trakcie jej trwania. Obserwowano też zmniejszenie dystansu społecznego. Trzykrotny pomiar w populacji Polaków pokazał, iż w czasie trwania wojny na Ukrainie stosunek do Ukraińców był bardzo pozytywny i niezmienny w czasie. Co istotne, obserwacje pochodziły z badania panelowego (Babińska i in. 2022).

Badania trackingowe (polegające na dokonaniu kilkukrotnego pomiaru w tej samej zbiorowości) realizowane w czterech różnych punktach czasowych również wskazały na pozytywny stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców wojennych z Ukrainy. Na początku wybuchu wojny 72% respondentów akceptowało ich przyjmowanie. W ostatnim pomiarze zrealizowanym w październiku 2022 było to 71% (Kubiciel-Lodzińska, Kownacka 2023).

Reasumując powyższe dane należy stwierdzić, iż ukraińscy uciekinierzy wojenni spotkali się w Polsce z pozytywnym stosunkiem i aprobatą nie tylko werbalną, ale realną pomocą otrzymaną od polskich obywateli, samorządów i instytucji państwowych. Na mocy ustawy z 12.03.2022 obywatele ukraińscy przybyli do Polski po 24.02.2022 uzyskali możliwość legalnego pobytu na terytorium RP, wykonywania legalnie pracy, prowadzenia działalności gospodarczej, możliwość otrzymania pomocy m.in. w zakwaterowaniu, wyżywieniu czy bezpłatną pomoc psychologiczną, przysługuje im także prawo do świadczeń: rodzinnych, 500+, z pomocy społecznej (np. zasiłki, pomoc interwencyjna), Dobry Start, rodzinny kapitał opiekuńczy, dofinansowanie obniżenia

opłaty rodziców za pobyt dziecka w żłobku. Uchodźcy wojenni wpisani do rejestru PESEL mogą otrzymać jednorazowe środki finansowe w wysokości 300 zł na osobę, przysługujące im także prawo do opieki medycznej. Dzieci i młodzież otrzymują możliwość bezpłatnej edukacji, studenci mogą ubiegać się o kredyt studencki (Ustawa... 2023).

Jednakże – jak pokazują badania podłużne CBOS – od kwietnia 2023 zaczęło słabnąć poparcie Polaków dla idei przyjmowania uchodźców wojennych z Ukrainy. W związku z powyższym pojawia się pytanie o przyczyny tego trendu: jakie czynniki sprzyjają negatywnemu stosunkowi Polaków wobec ukraińskich uchodźców; czy są jakieś imponderabilia związane z sytuacją wojenną bądź kwestiami ekonomicznymi, które wpływają negatywnie na stosunek Polaków do uchodźców wojennych z Ukrainy. Być może znaczenie ma w tym przypadku stres i jego negatywne oddziaływanie na kondycję psychospołeczną Polaków.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie stosunku Polaków do uchodźców wojennych z Ukrainy rok od wybuchu wojny oraz analiza czynników odpowiedzialnych za jego ewentualną zmianę.

Podstawy teoretyczne

Większość prowadzonych badań ma charakter socjograficzny polegający na prezentacji obserwowanych faktów, postaw (Feliksiak, Roguska 2022; Staniszewski 2023; Біженці з України ... 2023). W niniejszym artykule próbujemy sięgnąć do teoretycznych koncepcji, które mogą pomóc w opisie, a przede wszystkim w wyjaśnieniu analizowanego zjawiska.

Zacznijmy od podstawowej kategorii podziału na grupy swoje i obce, czyli na „my” i „oni”. Pojawia się „inny”, który nie należy do mojej grupy. Według Piotra Sztompki można wyróżnić różne typy stosunków wobec przedstawicieli innej nacji, rasy, religii. Przestrzeń międzyludzką zaludniają cztery typy postaci: wrogowie, obcy, odmienicy, sąsiedzi.

Do wrogów mamy największy dystans. Wróg to ten, który na nas czyha, zagraża nam, chce nam zaszkodzić. Z wrogiem się walczy, wznosi mury, zapuszcza żelazne kurtyny. Wroga trzeba zniszczyć i eksterminować. Obcy to inny, jego inność trudno znieść, trochę nas oburza. To jest ktoś, kogo tolerujemy, ale z pewnym obrzydzeniem, niechęcią i koniecznością odgradzając się, izolując od niego. Darujemy mu życie i stosujemy wobec niego segregację, apartheid, czystki etniczne czy zamykanie w gettach. Odmieniec to mniej niż obcy, którego pobłażliwie tolerujemy. Może być odmienny w swojej religii, w potrawach, które spożywa, w strojach, w stylu życia. godzimy się z jego odmiennością, aczkolwiek sami nie zamierzamy jej naśladować, ani się do niej dostosować. Egzemplifikacją jest multikulturalizm, pobłażliwa tolerancja z perspektywy pewnej wyższości. Sąsiad zaś to ten, do kogo odnosimy się pozytywnie, wtedy kiedy dostrzegamy wartość w jego inności. Cienimy to, że jest inny

różny od nas. Może nas nauczyć nowych rzeczy, dać nowe informacje. Z sąsiadami niekoniecznie musimy być bez przerwy w kontaktach, przed nimi się otwierać. Przed nimi bronimy naszej prywatności, budujemy płoty, granice, które są otwarte w obie strony (Sztompka 2021: 202).

Biorąc pod uwagę dystans społeczny między Polakami a Ukraińcami należy stwierdzić, iż wybuch wojny w Ukrainie sprawił, że w sensie fizycznym bariery stały się przepuszczalne, ludność uciekającą z Ukrainy przepuszczano na wszystkich granicach (nawet na tych przeznaczonych dla ruchu samochodowego), a także stosowano uproszczone formy przy wjeździe ludzi do Polski. Udzielona pomoc i wsparcie dla uchodźców wojennych pokazuje, że w tym modelu najbliższym jest nam do kategorii Ukraińca jako sąsiada. Potwierdzają to także badania CBOS, z których wynika, iż niemal wszyscy Polacy zaakceptowaliby osobę z Ukrainy w charakterze sąsiada bądź współpracownika. Największy opór budziła idea zatrudnienia ukraińskiej opiekunki dla dziecka, a także posiadania ukraińskiego szefa/szefowej, ale również w tych dwóch przypadkach przeważały deklaracje akceptacji (Scovil 2023a).

Ważnym konstruktem teoretycznym o dużej mocy eksplanacyjnej jest teoria rzeczywistego konfliktu grupowego (Le Vine, Campbell 1972; Kanas i in. 2015). Wedle tej teorii źródłem uprzedzeń i dyskryminacji w stosunku do wielu grup rasowych, narodowych, płciowych czy religijnych jest konflikt na tle cennych zasobów. Współzawodniczenie o własne korzyści wywołuje konflikt międzygrupowy oraz może prowadzić do czystek etnicznych, ludobójstwa czy wojny. Grupy mogą konkurować o dobra społeczne i materialne. W zakresie tej rywalizacji pojawia się władza, ziemia, pieniądze, bogactwa naturalne, wartości, przekonania, normy (Stephan, Stephan 1999).

W aktualnych warunkach w Polsce może mieć miejsce etniczna rywalizacja o różne dobra między Polakami a Ukraińcami. Jak wskazuje Susan Olzak (1992), do pojawienia się konfliktu etnicznego może dojść w przypadku zachwiania się utrzymywanej przewagi jednej z grup etnicznych z powodu masowej imigracji, rywalizacji o pracę, recesji gospodarczej czy wzrostu zamożności dyskryminowanych grup. Na ten fakt zwracają uwagę badacze (Babińska i in. 2022: 38) twierdząc, iż pojawienie się dużej grupy imigrantów może tworzyć poczucie zagrożenia w wielu wymiarach, z których psychologia wskazuje głównie na wymiar symboliczny (zagrożenia dla kultury grupy przyjmującej) oraz wymiar realistyczny (zagrożenia na rynku pracy, zagrożenia wzrostem przestępczości).

W kontekście hipotezy walki o zasoby warto też przypomnieć teorię stresu Stevana Hobfolla (2006: 61), która wskazuje, że utrata zasobów wywołuje stres. To samo może się stać, kiedy utrudnione zostaje ich utrzymanie. Do zasobów należy zaliczyć przedmioty, warunki, cechy osobowości i pokłady energii, które są albo cenione same w sobie jako potrzebne do przetrwania (bezpośrednio bądź pośrednio) albo służą do zdobycia owych zasobów umożliwiających przetrwanie. W związku z powyższym można przewidywać, że masowy napływ uchodźców wojennych z Ukrainy sprawił, że Polacy albo odczuli utratę zasobów, albo nie uzyskali odpowiednich zwrotów w już

zainwestowane dobra, bądź też ich zasoby w porównaniu do zasobów uciekinierów wojennych mogły w oczach wielu stracić na wartości.

Ponadto należy mieć też na względzie obecną od czasów pandemii inflację, która po wybuchu wojny wzrosła i jako taka także uderzyła w zasoby Polaków (Inflacja... 2023). W związku z tym mógł zostać wyzwolony stres, a jego przejawem jest agresja i wzrost uprzedzeń wobec obcych.

Istotne znaczenie w identyfikacji stosunku do Ukraińców pełnić będą stereotypy. Według definicji stereotyp to schemat reprezentujący grupę lub rodzaj osób wyodrębnionych z uwagi na jakąś łatwo zauważalną, określającą ich społeczną tożsamość cechę, taką jak płeć, rasa, narodowość, wiek czy zawód. Schemat taki jest zwykle nadmiernie uproszczony, nadogólny, niepodatny na zmiany w wyniku nowych informacji oraz społecznie podzielany, stanowiąc element kultury jakiejś społeczności (Wojciszke 2022:475). Te dotyczące Ukraińców raczej nie były pozytywne. Przypisuje się im następujące cechy: nadużywający alkoholu, biedny, mściwy, zacofany, niegospodarny, brudny, nacjonalista, leniwy (Błuszkowski 2003:157). Jednakże należy zauważyć, iż przed wybuchem wojny nastąpił wzrost pozytywnego stosunku Polaków do Ukraińców. W badaniach CBOS pozytywny stosunek w 2020 miało 35%, a w 2021 – 43%. Od tego czasu Ukraińcy znaleźli się w grupie narodów obdarzonych przez Polaków częściej sympatią niż niechęcią (Omyła-Rudzka 2022).

Ponadto należy mieć też na uwadze aktualne procesy społeczne, które mogą też mieć wpływ na postawy polskiego społeczeństwa wobec uciekinierów wojennych z Ukrainy. Należy pamiętać o stosunkach między państwami, a te wydają się ostatnio mniej koncyliacyjne. Na pogorszenie stosunków na poziomie państwowym może mieć wpływ pamięć o ludobójstwie Polaków na Wołyniu przez ukraińskich nacjonalistów. W lipcu minęła 80. rocznica Zbrodni Wołyńskiej. Badania CBOS pokazują, że rośnie wśród Polaków świadomość rzezi wołyńskiej. W 2008 roku 20% twierdziło, iż wiele o tym słyszało, a w 2023 odsetek ten wzrósł do 64% (Scovil 2023b). Do spraw historycznych dochodzą aktualne relacje między rządami. Sprawa ukraińskiego zboża zalewającego polski rynek jest najważniejsza. Ukraińcy mimo protestu polskiego rządu nadal chcą je wwozić do Polski i dodatkowo za wynikające z tego tytułu problemy winią polskie władze. Sytuacja wzbudziła zdumienie i konsternację, gdyż władzom oraz polskim obywatelom wydawało się, że po udzielonej pomocy wojskowej i humanitarnej zacieśniła się przyjaźń między narodami. Sytuacja jednak pokazuje raczej, iż zwyciężył pragmatyzm – Ukraińcy dbają zwyczajnie o własne interesy.

Wszystkie wyżej wymienione czynniki mogą bezpośrednio lub pośrednio wpływać na stosunek Polaków do Ukraińców czy też do ukraińskich uchodźców wojennych. Prowadzone badania mają na celu wskazanie, który z tych czynników ma największe znaczenie i odpowiada za stwierdzony stan rzeczy.

Metodologia badań

W związku z tym, że celem badawczym było określenie stosunku polskiego społeczeństwa do ukraińskich uchodźców wojennych zastosowano metodologię sondażową. Dzięki tej metodzie można zebrać opinie dużej grupy ludzi rozproszonych na terenie całego kraju. W niniejszym badaniu została wykorzystana technika sondażu online (CAWI) Computer-Assisted Web Interview. Badani wypełniali ankietę w internecie.

Próba do badań miała charakter warstwowo-losowy. Przy doborze próby losowano odpowiednie warstwy respondentów uwzględniając ich wiek, płeć, miejsce zamieszkania. Respondenci byli losowani z panelu niezależnie do każdej z 50 warstw wyznaczonych na podstawie początkowych pytań w ankiecie. Próba została zebrana na terenie całego kraju, we wszystkich województwach. Liczyła 1145 respondentów w wieku od 18 do 86 lat. Badania przeprowadzone zostały na panelu ARIADNA w dniach 10–13 lutego 2023 r.

Tabela 1.

Charakterystyka badanej próby

Zmienna	Kategorie	%
Płeć	Kobiety	52
	Mężczyźni	48
Wiek	18–24	12
	25–34	20
	35–44	17
	45–54	17
	55 i więcej	34
Miejsce zamieszkania	Wieś	38
	Miasto do 20 tys.	13
	Miasto od 20 do 99 tys.	20
	Miasto od 100–500 tys.	17
	Miasto powyżej 500 tys.	12
Wykształcenie	Podstawowe	13
	Zawodowe	15
	Średnie	38
	Wyższe	34

Źródło: badania własne autorów.

W tabeli 1. ukazano rozkłady zmiennych demo-społecznych. Widać, iż proporcje płci są niemal równoliczne. W próbie znalazły się także wszystkie kategorie wiekowe. Miejsce zamieszkania badanych respondentów jest odzwierciedlone zgodnie ze strukturą polskiego społeczeństwa. W próbie wystąpiły różne kategorie wykształcenia. Zebrane dane wskazują na nadreprezentację wyższego wykształcenia w badanej grupie, gdyż – zgodnie z danymi – w Polsce 24% takowe posiada.

Biorąc pod uwagę przesłanki teoretyczne należy przypuszczać, że:

- Polacy mają pozytywny stosunek do uchodźców wojennych z Ukrainy.
- Negatywna postawa wobec uchodźców wojennych będzie skorelowana z niższym statusem społecznym oraz posiadaniem mniejszych zasobów ekonomicznych.
- Uchodźcy wojenni z Ukrainy mogą być postrzegani jako zagrożenie na rynku usług zdrowotnych i mieszkaniowych, gdyż to właśnie tu występują poważne deficyty w Polsce od wielu lat.

Analiza danych

Przed przystąpieniem do analizy danych należy zaznaczyć, że badania wśród polskiego społeczeństwa były prowadzone niemalże w rok po wybuchu wojny. W związku z powyższym wszystkie zjawiska wymienione w części teoretycznej mogły się już pojawić i oddziaływać na stosunek respondentów do uciekinierów wojennych.

Wskaźnikiem stosunku do uchodźców wojennych z Ukrainy było pytanie zwane w języku metodologii szeregowaniem alternatyw za pomocą porównywania parami. Polega on na tym, że respondent musi wybrać jedną z przeciwstawnych mu par opinii, poglądów (Gruszczyński, 2001: 59).

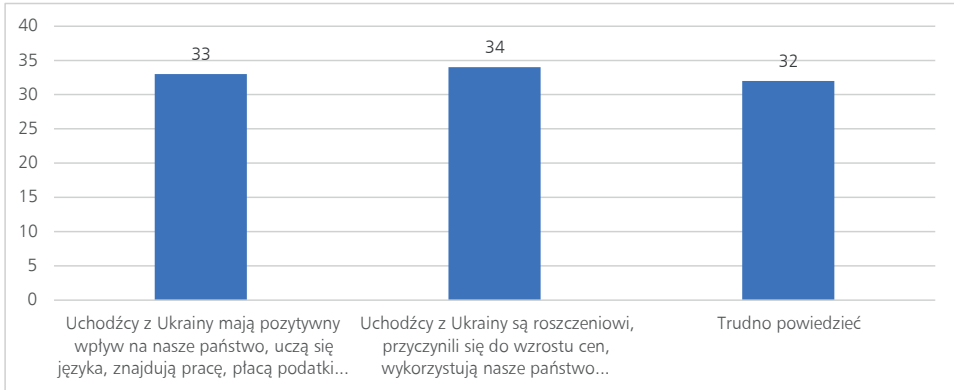
Dane na wykresie pokazują, iż badani są mniej więcej podzieleni na trzy równoliczne grupy. Ponad jedna trzecia uważa, iż uchodźcy wojenni mają pozytywny wpływ na nasze państwo, gdyż uczą się języka, znajdują pracę, płacą podatki i pracują na nasz dochód narodowy, a ich dzieci uczą się w szkołach i zapełnią ubytki wynikające z niżu demograficznego. Tyle samo respondentów uważa jednak, że wpływ uciekinierów wojennych z Ukrainy jest negatywny, gdyż są oni roszczeniowi, przyczynili się do wzrostu cen i wykorzystują nasze państwo, pobierając nieśluszenie świadczenia i zagrażając Polakom na rynku pracy. Mniej więcej jedna trzecia ankietowanych nie była w stanie wyrazić jednoznacznej opinii na ten temat.

Uzyskane wyniki wskazują, iż trudno jest wyrazić jednoznaczne stanowisko. Postawy respondentów wobec uchodźców wojennych z Ukrainy w rok od wybuchu wojny są zróżnicowane, a nawet spolaryzowane.

Być może więcej światła na ujawnione zróżnicowanie owych postaw rzucą analizy korelacyjne, w których dokładniej można zidentyfikować czynniki odpowiedzialne za pojawiające się różnice.

Wykres 1.

Opinia na temat konsekwencji napływu uchodźców wojennych z Ukrainy³
(dane podano w procentach)

Źródło: badania własne autorów.

W tym celu odpowiedź świadcząca o negatywnym stosunku oznaczono kategorią 1, a dwie pozostałe odpowiedzi 0 (pozytywna i neutralna). Gotowy indeks negatywnego stosunku wobec uchodźców wojennych został w kolejnym kroku poddany analizie korelacyjnej.

Uzyskane dane wskazują, iż nieco większą niechęć wobec ukraińskich uchodźców wojennych przejawiały kobiety ($r = 0,09$)⁴, młodszy respondenci ($r = -0,11$), z niższym wykształceniem ($r = 0,09$), z obawami przed pogorszeniem sytuacji materialnej ($r = 0,18$), negatywnie oceniający własną sytuację materialną ($r = 0,15$). Analiza pokazała też, że negatywny stosunek do uciekinierów wojennych był skorelowany z neurotyzmem ($r = 0,11$), poczuciem spadku pozycji życiowej ($r = 0,16$), poczuciem zagrożeniem wojną ($r = 0,14$), przeświadczeniem, że wojna wpływa niekorzystnie na społeczeństwo ($r = 0,24$), z subiektywnym poczuciem anomii ($r = 0,19$), brakiem dobrostanu psychologicznego ($r = 0,19$), odczuwanym stresem mierzonym skalą K-10 ($r = 0,17$). Negatywny stosunek do uciekinierów wojennych był ponadto skorelowany

³ Pytanie było sformułowane w następujący sposób: Napływ uchodźców z Ukrainy w ostatnim roku jest różnie oceniany w społeczeństwie. Proszę przeczytać poniższe stwierdzenia i zaznaczyć, z którą z przeciwstawnych opinii się Pan/i zgadza?

1. Uchodźcy z Ukrainy mają pozytywny wpływ na nasze państwo, uczą się języka, znajdują pracę, płacą podatki i pracują na nasz dochód narodowy, a dzieci uchodźców uczą się w szkołach i zapełniają ubytki wynikające z niżu demograficznego.

2. Uchodźcy z Ukrainy są roszczeniowi, przyczynili się do wzrostu cen, wykorzystują nasze państwo pobierając niesłusznie świadczenia i zagrażają Polakom na rynku pracy.

3. Trudno powiedzieć.

4. Wszystkie współczynniki korelacji są podane przy dopuszczalnym błędzie pierwszego rodzaju $\alpha \leq 0,05$.

z kompleksem zmiennych, które można określić jako strach przed utratą suwerenności przez Polskę: z jednej strony „atakowaną” przez uchodźców wojennych z Ukrainy i migrantów z Białorusi, z drugiej strony przez niekorzystne decyzje podejmowane wobec Polski przez Unię Europejską, a także antypaństwowe działania opozycji ($r = 0,32$). Krytyczna postawa wobec migrantów przymusowych była także widoczna u respondentów krytykujących działania rządu oraz obawiających się wzrostu inflacji i wyprowadzenia Polski z UE ($r = 0,15$). Częściej negatywny stosunek był skorelowany z poglądami centrowymi ($r = 0,10$) i negatywnie z poglądami liberalnymi ($r = -0,11$) oraz lewicowymi orientacjami politycznymi ($r = -0,12$).

Z analizy wynika, iż istotną rolę w ocenie napływających uchodźców wojennych do Polski mogą mieć preferencje partyjne. Najwyższy odsetek negatywnych opinii występuje wśród elektoratu Konfederacji (65%) oraz tych, którzy wskazali inne ugrupowanie (50%) bądź Kukiz 15' (47%). Dużo takich głosów ujawniło się także wśród respondentów, którzy nie identyfikują się z aktualnie występującymi siłami politycznymi (43%). Najmniej krytycznych głosów było w elektoracie Koalicji Obywatelskiej (26%), Prawa i Sprawiedliwości (27%), Polska 2050 Szymon Hołownia (29%), Polskim Stronnictwie Ludowym (28%), Lewicy (32%).

Na koniec warto dodać, iż niemal ¼ respondentów deklarujących udzielenie pomocy uchodźcom wojennym wykazała w badaniu negatywny stosunek do nich. Spośród tych, którzy nie pomagali, negatywny stosunek miało 49%.

W celu pogłębienia problematyki negatywnych postaw wobec uciekinierów wojennych z Ukrainy zastosowano skalę szacunkową z ośmioma pozycjami. Respondenci określali, czy obecność Ukraińców w Polsce ma wpływ pozytywny, negatywny lub nie ma żadnego.

Biorąc pod uwagę rozkład wszystkich odpowiedzi na wykresie 2. należy zauważyć, iż wpływ uchodźców wojennych z Ukrainy na funkcjonowanie różnych obszarów w państwie jest oceniany przez Polaków neutralnie lub negatywnie. Jedynie w niewielkim stopniu zauważono pozytywne strony obecności uchodźców wojennych w Polsce – tylko w przypadku uzupełnienia czy też zapełnienia luk na polskim rynku pracy badani uważali, iż migranci wojenni z Ukrainy odgrywają pozytywną rolę (41%).

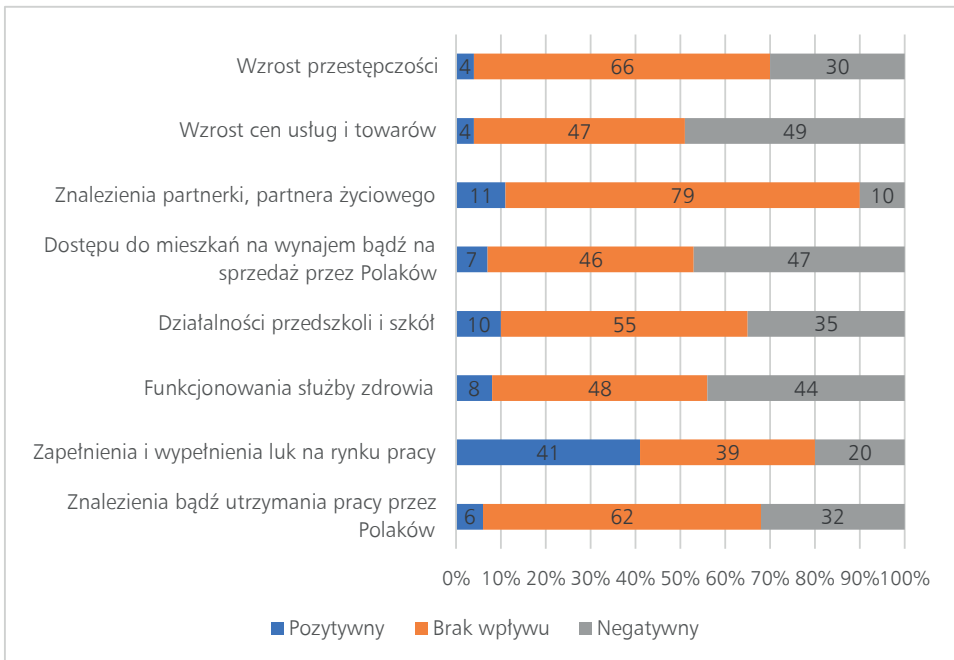
Najwięcej neutralnych ocen uzyskano w przypadku sądu na temat wpływu na rynek matrymonialny. Tutaj aż 79% respondentów uznało, że przyjazd do Polski w przeważającej mierze uchodźców wojennych nie będzie miał znaczenia. Sporo respondentów wskazało także, iż napływ uciekinierów wojennych nie będzie istotny w przypadku wzrostu przestępczości (66%) oraz znalezienia bądź utrzymania pracy przez Polaków (62%).

Niekorzystny wpływ uchodźców wojennych z Ukrainy respondenci zaobserwowali głównie w odniesieniu do wzrostu cen towarów i usług (49%), dostępie do mieszkań na wynajem bądź na sprzedaż (47%), funkcjonowaniu służby zdrowia (44%).

Część respondentów wskazała, iż przybycie ukraińskich uchodźców wojennych do Polski odbiło się negatywnie na działalności przedszkoli i szkół (35%), znalezieniu bądź utrzymaniu pracy przez Polaków (32%), wzroście przestępczości (30%).

Wykres 2.

Ocena wpływu uchodźców wojennych na różne sfery życia w Polsce
(dane podano w procentach)⁵

Źródło: badania własne autorów.

Na podstawie odpowiedzi na skali przygotowano indeks negatywnego wpływu uchodźców wojennych na państwo. Powstał on poprzez zliczenie odpowiedzi wskazujących negatywny wpływ uchodźców wojennych na różne obszary. Jego wartości są widoczne w tabeli 2.

⁵ Czy według Pana/i napływ uchodźców z Ukrainy po 24.02.2022 wpłynął negatywnie lub pozytywnie czy też nie miał on znaczenia w przypadku:

1. Znalezienia bądź utrzymania pracy przez Polaków.
2. Zapełnienia i wypełnienia luk na rynku pracy.
3. Funkcjonowania służby zdrowia.
4. Działalności przedszkoli i szkół.
5. Dostępu do mieszkań na wynajem bądź na sprzedaż przez Polaków.
6. Znalezienia partnerki, partnera życiowego.
7. Wzrost cen usług i towarów.
8. Wzrost przestępczości.

Tabela 2.

Indeks negatywnego wpływu uchodźców wojennych na państwo

Wartość indeksu	0	1	2	3	4	5	6	7	8
%	30	15	10	9	8	9	6	6	6

Źródło: badania własne autorów.

Z danych zawartych w tabeli 2. wynika, iż tylko jedna trzecia respondentów nie zauważyła negatywnego oddziaływania napływu uchodźców wojennych na funkcjonowanie państwa polskiego. Większość respondentów wskazywała na negatywne skutki imigracji z Ukrainy. Ankietowani zaznaczali średnio ponad dwa aspekty (2,6), na które obecność uchodźców wojennych w Polsce miała negatywnie wpłynąć ze wskazanych ośmiu obszarów.

Z gotowym indeksem negatywnego wpływu uciekinierów wojennych z Ukrainy na państwo polskie można przeprowadzić analizę korelacyjną, która pomoże ustalić czynniki odpowiedzialne za negatywne postrzeganie uchodźców wojennych z Ukrainy i ich obecności w naszym kraju.

Analiza korelacyjna między przygotowanym indeksem negatywnego wpływu uchodźców wojennych a zmiennymi niezależnymi wskazała, iż krytyka pobytu uchodźców wojennych jest skorelowana z wiekiem ($r = -0,14$), płcią ($r = 0,15$). Dokładne analizy pokazują, iż szczególnie krytyczne wobec Ukraińców są kobiety w wieku 18–44 lat. Więcej minusów dostrzegają też osoby zajmujące niższe pozycje zawodowe ($r = 0,11$), gorzej oceniające swoją sytuację materialną ($r = 0,14$). Wraz z odczuwalnym spadkiem poziomu życia rośnie niechęć wobec uchodźców wojennych ($r = 0,18$) oraz obawami przed pogorszeniem własnej sytuacji materialnej ($r = 0,26$). Im wyższe poczucie zagrożenia wojną, tym wyższy indeks niechęci do uchodźców wojennych ($r = 0,11$). Wraz z negatywną oceną wpływu wojny skorelowana jest wartość indeksu negatywnej oceny ($r = 0,32$).

Negatywna ocena wpływu uchodźców wojennych jest skorelowana z lękiem przed utratą suwerenności przez falę uchodźców z Ukrainy i migrantów z Białorusi, negatywnym oddziaływaniem Unii Europejskiej na Polskę oraz antypaństwowymi działaniami opozycji w kraju ($r = 0,31$). Istotna statystycznie była też korelacja z wyrażanymi przez badanych obawami związanymi z inflacją i niekorzystnymi dla obywateli działaniami rządu ($r = 0,20$). Zaobserwowano też korelację z neurotyzmem ($r = 0,15$). Niekorzystnie napływ uchodźców wojennych oceniają częściej neurotycy, czyli osoby niestabilne emocjonalnie. Poczucie anomii sprzyja negatywnej ocenie pobytu migrantów wojennych w Polsce ($r = 0,27$). Negatywne nastawienie wobec uciekinierów wojennych jest skorelowane ze zmiennymi odnoszącymi się do zaufania. Im niższy poziom zaufania osobowego ($r = 0,10$), zaufania do międzynarodowych instytucji ($r = 0,15$) oraz zaufania do polskich instytucji ($r = 0,11$), tym wyższy

poziom skali negatywnej oceny. Widać też, iż są to ankietowani mający obniżony poziom satysfakcji życiowej ($r = 0,17$). Osoby uzyskujące wyższe wyniki na skali stresu ($r = 0,18$) także są bardziej negatywnie nastawione do uchodźców wojennych.

Dyskusja

Wyniki badań nad stosunkiem polskiego społeczeństwa do uchodźców wojennych wskazują na spolaryzowane postawy. Jedna grupa jest pozytywnie nastawiona do uchodźców wojennych i twierdzi, że ich przyjazd jest korzystny tak dla polskiej gospodarki, jak i społeczeństwa. Druga grupa – nastawiona negatywnie uważa, że uchodźcy wojenni niesłusznie uzyskują pomoc socjalną, a poza tym charakteryzują się swoistą roszczeniowością. Pozostała część badanych nie potrafi zająć stanowiska wobec tak sformułowanego zagadnienia.

Na pojawienie się negatywnego stosunku wobec uciekinierów wojennych wskazują także wyniki badań Rating Lab (2023). Były one realizowane wśród uchodźców wojennych z Ukrainy w całej Europie. Z uzyskanych danych wynika, iż najwyższy poziom sympatii miejscowej ludności do ukraińskich uchodźców wojennych (skala wynosiła od -2 do 2) zaobserwowano w Europie Północnej ($1,1$), w Europie Południowej ($0,8$), Europie Zachodniej ($0,7$). Najniższy był w Europie Wschodniej ($0,4$). Badania realizowane w Polsce wskazują na pogorszenie się stosunku Polaków do uchodźców wojennych z Ukrainy. Z badań firmy IRCenter wynika, iż 50% badanych Polaków stwierdziło w lipcu 2023, że rząd polski bardziej się troszczy o Ukraińców niż o Polaków (Zmienia się podejście... 2023). O erozji postaw Polaków wobec Ukraińców świadczą także badania Polskiego Instytutu Ekonomicznego. Wynika z nich, że 68% respondentów potwierdziło, iż spotkało się z nieprzychylnymi opiniami na temat ukraińskich uchodźców wojennych, najczęściej słysząc je wśród swoich znajomych lub sąsiadów (Baszczak i in. 2023). Najnowsze badania Personal Servis wskazują natomiast, iż 26% Polaków zmieniło nastawienie do uchodźców wojennych z Ukrainy na negatywne (Nastawienie Polaków do Ukraińców... 2023). Podobne trendy w swoich badaniach zaobserwował Robert Staniszewski: w styczniu 2023 – 17% respondentów deklarowało negatywny stosunek do Ukraińców, a w maju 2023 wzrósł on do 26% (Staniszewski, 2023).

Badani przez nas respondenci częściowo aprobowali tezę mówiącą, że ukraińscy uchodźcy wojenni są roszczeniowi, nadużywają pomocy państwa, przyczyniają się do wzrostu cen i inflacji. Zawarte w tym twierdzeniu opinie na temat uchodźców wojennych znajdują potwierdzenie w niedawno zrealizowanych przez CBOS badaniach jakościowych. Wynika z nich, że kilka czynników może rzutować na aktualną percepcję uciekinierów wojennych z Ukrainy w oczach Polaków. Po pierwsze, ci którzy przyjechali do Polski odbiegają od stereotypu biednego uchodźcy. Można by rzec, iż Ukraińcy zrazili do siebie Polaków bogactwem, luksusowymi samochodami, kupowaniem

drogich mieszkań – generalnie ostentacyjną konsumpcją. Pojawiały się też opinie, iż ukraińscy uchodźcy nie są wdzięczni za pomoc, są kapryśni i roszczeniowi. Mówiono też, powołując się na opinie Ukraińców, że – gdyby byli w podobnej sytuacji – nie pomogliby Polakom. Były też głosy, iż przybyło do Polski mnóstwo „cwaniaczków”, którzy postanowili wykorzystać nadarzającą się okazję i zarobić na naiwności otwierających przed nimi serca Polaków. Pojawił się też wątek, że nadużywają pomocy i są lepiej traktowani przez polskie państwo niż Polacy (Scovil 2023c).

Wymienione powyżej opinie pochodzące z badań jakościowych dobrze pokazują podłoże, na którym dochodzi do erozji pozytywnych postaw wobec uchodźców wojennych. Po okresie romantycznym, heroicznym polskie społeczeństwo weszło w fazę mozolnej codzienności, w której widoczne zaczynają być problemy, różnice. Ukraińscy uchodźcy wojenni zaczynają być postrzegani już nie jako sąsiad, któremu się pomaga, ale jako odmieniec, którego pobłażliwie tolerujemy z całym dobrodziejstwem jego kultury (Sztompka 2021).

Pytani o konsekwencje przyjazdu do Polski dużej grupy uchodźców wojennych respondenci stwierdzili, że najmocniej ich pobyt odbije się na wzroście cen towarów i usług, podwyżce opłat na rynku mieszkaniowym oraz na pogorszeniu funkcjonowania służby zdrowia. Część respondentów twierdziła, że wzrośnie przestępczość i pogorszy się funkcjonowanie edukacji. Podobne obserwacje uzyskano w badaniach podłużnych. Do głównych problemów związanych z pobytom uchodźców wojennych zaliczono pierwszeństwo w dostępie do przedszkoli i służby zdrowia (48%), wzrost cen najmu mieszkań (45%), zmniejszenie się ofert miejsc pracy (40%), spadek dostępności mieszkań na wynajem (38%), świadczenia socjalne dla osób z Ukrainy finansowane z podatków pracujących Polaków (34%) (Kubiciel-Lodzińska, Kownacka 2023). W badaniach prowadzonych przez Unię Metropolii Polskich niekorzystny wpływ uchodźców wojennych był głównie widziany przez pryzmat pogorszenia sytuacji finansowej państwa (74%), opieki zdrowotnej (68%), rynku pracy (51%), edukacji, szkolnictwa (46%), relacji społecznych, międzyludzkich (40%), relacji międzynarodowych, pozycja Polski w Europie, na świecie (34%) (Sąsiedzka pomoc, 2022).

Zaprezentowane wyżej obawy skłaniają do przyjęcia wniosku, iż po dłuższym pobycie w Polsce ukraińscy uchodźcy wojenni przestali wywoływać u Polaków emocje współczucia, podziwu, litości (Babińska i in. 2022), a zaczęli być postrzegani jako rywale w ubieganiu się o publiczne dobra, co jest zgodne z teorią konfliktu międzygrupowego. Mamy tutaj sytuację rzeczywistego konfliktu interesów, który polega na współzawodnictwie dwóch grup o niewystarczające dla wszystkich zasoby (praca, mieszkanie, edukacja, opieka medyczna) (Wojciszke 2022: 478). Jest to zgodne z prognozami polskich badaczy mówiących, iż wzmożenie migracji może doprowadzić do wzrostu uprzedzeń wobec Ukraińców, w szczególności na gruncie kurczących się zasobów i usług publicznych (Babińska i in. 2022: 38). Potwierdzenie stawianych tez znajdziemy też w niedawno przeprowadzonych przez CBOS badaniach jakościowych. Wynika z nich, że migranci wojenni byli też często postrzegani

jako konkurencja w najróżniejszych dziedzinach życia społecznego – konkurencja nieuczciwa, jako że korzystającą z niedostępnych dla Polaków przywilejów. W tym kontekście mówiono zwłaszcza o rynku mieszkaniowym (Ukraińcy kupują i wynajmują mieszkania w Polsce, przyczyniając się dodatkowo do podnoszenia ich cen), rynku pracy (przede wszystkim w branży „beauty” oraz prostych pracach fizycznych) czy dostępie poza kolejką do usług publicznych (szkoły, służba zdrowia, urzędy, transport) (Scovil 2023c: 11).

Analiza korelacyjna pozwoliła nam wskazać czynniki sprzyjające negatywnemu stosunkowi wobec uchodźców wojennych z Ukrainy. Biorąc pod uwagę obie przeprowadzone analizy należy stwierdzić, iż bardziej negatywnie nastawione są wobec uchodźców kobiety, młodszy respondenci, z niższym wykształceniem, gorzej oceniający sytuację materialną. Podobny zestaw zmiennych skorelowanych z negatywnym nastawieniem do uchodźców wojennych został zaobserwowany przez innych badaczy (Zmienia się... 2023; Babińska 2022 i in.). Zdziwienie budzi fakt, że większą niechęć do uchodźców wojennych deklarują młode kobiety. Być może młode Polki poczuły się zagrożone przez migrantki wojenne w sferze matrymonialnej. Pewne tropy wyjaśniające ten fenomen ujawniły się w badaniach jakościowych. Badacze CBOS twierdzą, że być może konkurencja w tej dziedzinie (piękna, urody, mody) – połączona z konkurencją na rynku pracy, np. w branży kosmetycznej – tłumaczyłaby szczególną niechęć młodych Polek do uchodźców wojennych (uchodźczyń) z Ukrainy, którą zaobserwowaliśmy w sondażach (Scovil 2023c: 12). Warto też wspomnieć, iż badania realizowane wśród ukraińskich uciekinierów wojennych w różnych państwach Europy wskazują, iż młodszy uchodźcy (16–24 lat) charakteryzowali się najmniejszą życzliwością wobec ludności przyjmującej spośród innych kategorii wiekowych (Rating Lab 2023). Zatem problematyka jest nieco bardziej złożona i zasługuje na pogłębione badania.

W prowadzonych analizach widać nader częsty związek między niechęcią do uchodźców wojennych a czynnikami ekonomicznymi. Do tego dochodzą też negatywne opinie na temat wpływu wojny na życie respondentów oraz poczucie potencjalnej utraty bezpieczeństwa. Obniżony dobrostan, wyższy wskaźnik stresu i brak zaufania osobowego oraz instytucjonalnego dopełniają ten obraz. Powyższe obserwacje składają się do przyjęcia teorii, że napływ uchodźców wojennych z Ukrainy do Polski mógł doprowadzić do pojawienia się rywalizacji o deficytowe zasoby (rynek mieszkaniowy, medyczny, edukacyjny), co doprowadziło do wywołania uprzedzeń i niechęci (Hartley, Pedersen 2007). W tej sytuacji pojawia się klasyczny konflikt interesów między Polakami i Ukraińcami. Dzieje się tak, gdyż do Polski głównie przyjechała klasa średnia (Długosz i in. 2022; Wpływ uchodźców... 2022; Sytuacja ekonomiczna... 2023), co początkowo wywołało u Polaków rodzaj szoku, ponieważ kłóciło się ze stereotypową wizją budzącego litość biednego uchodźcy wojennego: zamożność Ukraińców, wyższe wykształcenie, samodzielne wynajmowanie lub zakup nieruchomości, posiadanie drogich samochodów, elegancka i modna odzież oraz wakacje w zagranicznych

kurortach. Być może jest tak, że wraz z upływem czasu w Polsce zostali ci bogatsi Ukraińcy, a biedniejsi wrócili do Ukrainy.

Pojawia się też drugi trop związany ze stresem wywołanym przez wojnę. W dyskursie publicznym często przewija się stwierdzenie, iż Polacy są zmęczeni pomaganiem, co wydaje się złym określeniem. Analizy wskazują raczej na to, że Polacy są zmęczeni wojną i jej konsekwencjami. Wzrost cen, spadek pozycji, ciągła niepewność i poczucie zagrożenia wywołują stres (Feliksiak, 2023; Inflacja... 2023). W zasadzie możemy mówić o chronicznym stresie. Kwestia indywidualnego neurotyzmu i odbioru rzeczywistości jako zagrożenia będzie jeszcze potęgować uczucie stałego napięcia. W związku z powyższym można zaryzykować hipotezę, że długotrwały stres wywołany wojną i jej konsekwencjami przyczynia się do wzrostu niechęci w stosunku do uchodźców wojennych, może także prowadzić do agresji. Możliwe jest także, że Ukraińcy podświadomie są obwiniani za to, że wojna trwa tak długo.

Całą tę sytuację dobrze także tłumaczy teoria utraty zasobów (Hobfoll 2006). Wojna doprowadziła do wzrostu cen częściowo, napływ migrantów wojennych także podniósł ceny na rynku mieszkaniowym, co sprawiło, że Polacy stali się biedniejsi. Przy wysokiej inflacji zgromadzone zasoby zostały uszczuplone. Generalnie wojna negatywnie wpłynęła na zasoby, co wywołuje stres i uprzedzenia.

Na koniec warto zasygnalizować, że negatywny stosunek do uchodźców wojennych był skorelowany z poczuciem anomii i nieufnością. Wojna i niepewność tworzą niekorzystny kontekst, który negatywnie wpływa na zaufanie. Piotr Sztompka pisze, iż w warunkach anomii działania ludzi stają się chaotyczne, ludzie ulegają swym zachciankom, chwilowym emocjom i egoistycznym interesom. Niczego nie da się przewidzieć poza całkowicie egoistycznym, nastawionym na własny interes postępowaniem. Poczucie zagubienia i niepewności skłania do powstrzymania się od zaufania (Sztompka 2007: 277).

Bibliografia

- Babińska M., Bilewicz M., Górską P., Toruńczyk-Ruiz S., Wypych M. (2022). *Polacy wobec Ukraińców: Wyniki badań sondażowych zrealizowanych po inwazji rosyjskiej na Ukrainę w 2022 roku*. *Nauka* (4), 37–58.
- Baszczak Ł., Wincewicz A., Zyzik R. (2023). *Polacy i Ukraińcy – wyzwania integracji uchodźców*. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.
- Błuszkowski J. (2003). *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków. Studium socjologiczno-politologiczne*. Warszawa: Elipsa.
- Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D. (2022). *Uchodźcy wojenni z Ukrainy. Życie w Polsce i plany na przyszłość*. Kraków: Academicon.
- Długosz P. (2022). *Social reactions of the residents of Lublin and Rzeszów to the refugee crisis after the outbreak of war in Ukraine*, w: L. Buller (red.), *Security in Crisis Situations in the Border Regions of Poland and Ukraine*. Rzeszów: Bonus Liber Sp, ss. 83–97.
- Feliksiak M., Roguska B. (2022). *Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę*. Warszawa: CBOS.

- Feliksiak M. (2023). *O czym się ostatnio mówi?* Warszawa: CBOS.
- Gruszczyński L. (2001). *Kwestionariusze w socjologii*. Katowice: WUŚ.
- Hartley L., Pedersen A. (2007). *Asylum seekers: How attributions and emotion affect Australians views on mandatory detention of "the other"*. *Australian Journal of Psychology*, 59(3), 119–131.
- Hobfoll S. (2006). *Stres, kultura i społeczność*. Gdańsk: GWP.
- Inflacja a zdrowie psychiczne Polaków*. (2023). Infor, <https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/nowosci/5557169,Inflacja-zdrowie-psychiczne-sezon-grzewczy.html> (data dostępu: 25.10.2023).
- IPSOS (2023), *The World's Response to the War in Ukraine. A 28-country Global Advisor survey*, <https://www.ipsos.com/en/war-in-ukraine-january-2023> (data dostępu: 15.09.2023).
- Jarosz S., Klaus W. (red.) (2023). *Polska szkoła pomagania. Przyjęcie osób uchodźczych z Ukrainy w Polsce*. Warszawa: Konsorcjum Migracyjne.
- Kanas A., Scheepers P., Sterkens C. (2015). *Interreligious contact, perceived group threat, and perceived discrimination: Predicting negative attitudes among religious minorities and majorities in Indonesia*. *Social Psychology Quarterly*, 78 (2), 102–126.
- Kubiciel-Lodzińska S., Kownacka K. (2023). *Migranci wojenni z Ukrainy. Opinie Polaków na temat ich pobytu oraz zakresu udzielanej im pomocy*. *Studia Politologiczne* (68), 231–250.
- Miejska gościnność: wielki wzrost, wyzwania i szanse. Raport o uchodźcach z Ukrainy w największych polskich miastach*. (2022). Centrum Analiz i Badań, Unia Metropolii Polskich im. Pawła Adamowicza, Warszawa. <https://metropolie.pl/artukul/miejska-goscinnosc-wielki-wzrost-wyzwania-i-szanse-raport-o-uchodzcach-z-ukrainy-w-najwiekszych-polskich-miastach> (data dostępu: 25.10.2023).
- Nastawienie Polaków do Ukraińców pogorszyło się. Nadal jednak to z nimi, a nie z Azjatami, chcemy pracować*. (2023). <https://personnel-service.pl/nastawienie-polakow-do-ukraincow-pogorszylo-sie-nadal-jednak-to-z-nimi-a-nie-z-azjatami-chcemy-pracowac/> (data dostępu: 15.09.2023).
- Olzak S. (1992). *The dynamics of ethnic competition and conflict*. Stanford: Stanford University Press.
- Omyła-Rudzka M. (2022). *Stosunek do innych narodów*. Warszawa: CBOS.
- Raiting Lab. (2023). *Всеєвропейське дослідження українців у Європі*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vse_vropeyske_dosl_dzhennya_ukra_nc_v_u_vrop.html (data dostępu: 11.09.2023).
- Sąsiedzka pomoc. Mieszkańcy 12 największych polskich miast o pomocy uchodźcom z Ukrainy. Unia Metropolii Polskich*. (2022). Warszawa: Unia Metropolii Polskich.
- Scovil J. (2023a). *Wojna na Ukrainie i dystans społeczny wobec Ukraińców*. Warszawa: CBOS.
- Scovil J. (2023b). *Stosunki polsko-ukraińskie 80 lat po Wołyniu*. Warszawa: CBOS.
- Scovil J. (2023c). *Polacy o Ukraińcach*. Warszawa: CBOS.
- Scovil J. (2023d). *O wojnie na Ukrainie i relacjach polsko-ukraińskich*. Warszawa: CBOS.
- Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce*. (2023). Warszawa: NBP.
- Staniszewski R. (2023). *Společna percepcja uchodźców z Ukrainy, migrantów oraz działań podejmowanych przez polskie państwo*. Warszawa. DOI: 10.13140/RG.2.2.33293.31200
- Stephan W.G., Stephan C.W. (1999). *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*. Gdańsk: GWP.

- Straż Graniczna. (2023). https://twitter.com/Straż_Graniczna (data dostępu: 25.11.2023).
- Sztompka P. (2007). *Zaufanie. Fundament Społeczeństwa*. Kraków: Znak.
- Sztompka P. (2021). *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie*. Kraków: Znak.
- Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy*. (2023). <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy/> (data dostępu: 25.10.2023).
- Wpływ uchodźców z Ukrainy na polską gospodarkę*. (2022). Warszawa: ARC Rynek i Opinia. <https://arc.com.pl/wpływ-uchodzców-z-ukrainy-na-polska-gospodarke/> (data dostępu: 25.10.2023).
- Wojciszke B. (2022). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Scholar.
- Zmienia się podejście Polaków do Ukraińców. „Rząd robi więcej dla uchodźców niż obywateli”* (2023). <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Zmienia-sie-podejscie-Polakow-do-Ukraincow-Rzad-robi-wiecej-dla-uchodzców-niz-obywateli-8573618.html> (data dostępu: 15.09.2023).
- Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути?* (2023). <https://www.sapiens.com.ua/publication-single-page?id=280> (data dostępu: 15.09.2023).